

TEKST EN FOTOGRAFIE **GI MATEUSEN**

Westerse elementen in Afrikaanse kunst, deel 3

Christelijke symbolen

Bronzen koppel, wellicht de voorstelling van een catechist met zijn echtgenote. H. 17 cm)

In onze minireeks over westerse elementen in de Afrikaanse kunst nemen de christelijke elementen een bijzondere plaats in. Enerzijds zijn er de elementen die 'spontaan' door de traditionele cultuur in de eigen canon zijn opgenomen, anderzijds zijn er de objecten gemaakt voor de christelijke ritus, maar met Afrikaanse stijlkenmerken.

Holo, Santu Nzaambi

Een vroege versmelting van christelijke elementen in de eigen cultuur vinden we bij de Holo. Zij leven in het grensgebied tussen de D.R. Congo en Angola. Zij komen reeds in de 17de eeuw in contact met het christendom wanneer Portugese Kapucijner missionarissen het binnenland intrekken.

Ajour

Zeer specifiek zijn de ‘door-gestoken of doorzichtige’ kaders, ook wel ajour genoemd. Deze term komt uit het Frans ‘à jour’ en wil zeggen ‘aan de dag’. Kortom men kan door de kader de dag, het licht zien. Niet alle kaders zijn echter ajour en hebben dan

1. Een Santu Nzaambi met de armen eerder in een zegenende houding dan wel als een gekruisigde. Hout, h. 22 cm.

2. Geslachtsloos of hermafrodit ? Verborgensymboliek ? Hout, h. 22 cm.

3. Voorstelling van een koppel, symbool voor vruchtbaarheid. De christelijke betekenis is hier verdwenen. Hout, h. 24 cm.

4. Santu Nzaambi, plankvormig. Hout, h. 21 cm. Vaak gebruikt als jachtfetisj.

eerder het karakter van een vlak waarop een figuur is uitgesneden, meestal in de vorm van een gekruisigde Christus. Bij het bekeringswerk werden kruisbeelden getoond. Om de heiligen voor te stellen gebruikten de Portugezen heiligenbeelden in een kader achter glas. De kaders zijn hierop geïnspireerd en worden *santu nzaambi* genoemd. Santu zou afgeleid zijn van *santa cruz* (heilig kruis), maar evengoed van het Latijns ‘sanctus’. Nzaambi is een authentiek Afrikaans woord en betekent ‘God’.

In eigen rituelen

Wanneer de bekeerde koning Alfonso de traditionele religie en de daarbij horende cultusvoorwerpen verbiedt, zullen deze christelijke symbolen de functie van de eigen rituele objecten overnemen. Deze eerste golf van christianisering dooft uit bij het overlijden van koningin Nzinga in 1663 en de traditionele cultus herstelt zich, maar de christelijke voorwerpen blijven in gebruik. De ontdekkingsreizigers zijn verbaasd als ze eeuwen later (1877) bij de kolonisering deze kruisen en christelijke beelden aantreffen.

In het standaardwerk *Du Jourdain au Congo* (Volper, 2016) verwijst Viviane Baeké naar

een getuigenis van J. Weeks in het begin van de vorige eeuw. Weeks beschrijft hoe een kruis na een jacht overgoten wordt met het bloed van het dier en dus onmiskenbaar onderdeel is van de eigen authentieke rituele traditie. Baeke stelt vast dat “de figuren in de nzaambi kaders, van christelijke inspiratie, mannen, vrouwen, koppels, voor de Holo de weergave zijn van ‘vogelmensen’, die de mens komen bevrijden van het kwaad en hun geluk en voorspoed komen brengen“ (eigen vertaling). Op sommige exemplaren staat bovendien op het raam een vogel afgebeeld.

Vogelmens

Dit idee van vogelmensen

vindt zijn oorsprong in een mythische voorstelling van een vogel die het oer-ei uitbroedt dat op punt staat uit te komen (Volper, 2016, p. 126). Dit is de oorsprong: de nzaambi, de godheid. Het is de koning die er zich op beroemt deze oerkracht te bezitten, onder andere in de vorm van deze op de christelijk religie geïnspireerde voorwerpen, die echter niets meer te maken hebben met het christelijk geloof.

Ongewone interpretatie

Deze kaders werden bewaard in speciale behuizingen, *nzo santu* genoemd. Er bestaan ook kleinere exemplaren, o.a. in ivoor, die voor persoonlijke bescherming werden gedragen. De beschrijving hiervan in de veilingcatalogoog (Reynes, 2008) geeft een ongewone interpretatie: ‘Het verbeeldt een bewaker van een tempel, de handen op de pilaren en de opgetrokken borst

als teken van bescherming’. Bij het commentaar op een soortgelijk stuk schrijft de auteur J. F. Thiel (1984) dat de lendendoek misleidend is, maar dat het gaat om “eine fruchtbare Ahnengestalt mit grossen Geschlechtsteilen, zum Zeichen grossen Nachkommenschaft”.

Deze voorwerpen pasten in de christelijke vormgeving en werden tot half vorige eeuw, in de katholieke kerk nog later, gebruikt. Sommige exemplaren zijn dan ook duidelijk ‘opdrachtstukken’, maar hebben gelukkig hun charme behouden.

Bakongo kruisbeelden

De Bakongo kruisbeelden zijn te situeren in dezelfde histori-

5. Kleine hanger voor persoonlijke bescherming en sexuele kracht.

Ivoor, h. 7 cm.

6. Koloniaal opdrachtstuk met pyrografische decoratie. Duidelijke functionele symboliek. Hout, h. 19 cm.

7. Stenen afbeelding van de kruisdood in de traditie van de Bakongo.

sche context als de Santu Nzaambi. Interessant om na te gaan is hoe deze wel uitdrukkelijk westerse en christelijke symbolen in de traditionele cultuur functioneerden.

Vlaming

De oude opperhoofden beweren dat de kruisbeelden het werk zijn van de ‘Mafumalengo’, schrijft R.L. Wannijn in de Vatikaanse tentoonstellingscatalogus *De kunst in Belgisch Congo en in Ruanda-Urundi* (Olbrechts, 1950). Is de naam Mafumalengo een verbastering van Flamengo, wat Vlaming betekent. Dit zouden de vaklui zijn die met de missioneringskaravanen meetrokken, kerken bouwden

en ambachten introduceerden.

Deze oudste kruisbeelden werden *Kangi* of ook *Klistu* genoemd, vervorming van Kristus. Kangi zou ‘vastgebonden’ betekenen of de gekruisigde.

Gebruik kruisbeelden

Interessant is te vernemen, uit dezelfde publicatie, hoe de opperhoofden deze kruisbeelden gebruikten bij hun machtsuitoefening. Er is geen scheiding der machten en het opperhoofd is dus ook rechter. Bij de rechtspraak houdt hij het kruisbeeld in de rechterhand, richt zich tot de pleiters met de woorden “zeg wat je weet en dat de Kangi je omverwerpe als je liegt”. In *Het Oud-Koninkrijk Kongo* noteert J. Cuvelier (1941) de openingswoorden van de rechter “Het zilver worde niet zwart. Men kere de gekruisigde Christus niet om”. Dit betekent: Spreek de waarheid, doe Christus geen oneer aan. Er kan verondersteld worden dat

dit ritueel een christelijke vervanging is van de gifproef. De Kangi boesemt respect in, zodanig zelfs dat het niet met de blote hand werd aangeraakt. De Kangi diende ook om de duivel weg te jagen bij een stervende of als fetisj om de zieke delen van een lichaam aan te raken voor snelle genezing of om op de buik van een hoogzwangere vrouw te leggen voor een voorspoedige geboorte. Bovendien zegt de auteur dat men deze kruisbeelden “vond in de handen van de tovenaars”. Naast bronzen kruisbeelden werden er ook stenen afbeeldingen gemaakt van de kruisdood, in de traditie van de Bakongo grafbeelden.

Toni Malau

Interessant is ook het 'Antonianisme'. Als patroon van Portugal werd deze heilige Sint Antonius door de eerste missionarissen geïntroduceerd. De verering van Toni Malau 'Antonius van het geluk' (Kings of Africa, p. 318) werd belangrijk wanneer in 1680 een hooggeplaatste Kongolese vrouw, Dona Beatriz Kimpa Vita, een visioen had waarin Sint-Antonius haar aanmoedigde de grootsheid van het koninkrijk Kongo te herstellen. Het werd een religieuze beweging met een militante Afrikanisering. Jesus was niet in Betlehem geboren, maar in San Salvador, de toenmalige hoofdstad van Kongo, en Sint-Antonius was

een zwarte. De sacramenten van huwelijk en doopsels werden niet toegepast. Dat alles was niet naar de zin van de Kapucijnen en in 1706 werd ze veroordeeld tot de brandstapel (Volper, 2016). Maar de basis van verering is gebleven. Er bestaan zowel bronzen als houten uitvoeringen. Tot op heden blijven ze de altaren sieren.

O.L. Vrouw

Dat beelden die de Heilige Maagd Maria (O.L. Vrouw) voorstellen zo talrijk te vinden zijn, heeft onder andere te maken met een bepaling van kardinaal Fumasoni-Biondi. Die proclameert naar aanleiding van een tentoonstelling in 1936 (eigen vertaling): 'De katholieke kerk is niet Belgisch of Frans (...), ze is katholiek. In België is ze Belgisch, in Frankrijk Frans. In Congo moet ze Congolees zijn: bij de bouw van heiligdommen, bij de vervaardiging van cultusvoorwerpen

moet ze zich helemaal aan de lijn, kleur en bijzondere elementen van de Congolese kunst houden' (Thiel & Helf, 1984).

De voorstelling van de O.L. Vrouw werd ook populair, omdat de westerse 'madonna met kind' er dicht de voorstelling van de moederschapsbeelden, *minkisi*, benaderen. De Lieve Vrouw wordt steeds voorgesteld met een lang gewaad tot op de grond, gevouwen handen en hoofddoek. Behoudens de Afrikaanse uitdrukking zullen velen ook art nouveau elementen ontdekken, logisch gezien de tijdsperiode.

Een mooi voorbeeld daarvan is de spatel met daarin het monogram verwerkt: AVM

8. Bronzen kruisbeelden, Bakongo

9. Toni Malau. Hout, h. 21 cm. De heilige wordt meestal afgebeeld met kind Jesus op de linkerarm, kruisbeeld in de rechterhand en omgord met rozenkrans.

10. Een spatel met het monogram AVM (Ave Maria, Wees gegroet Maria), Lwena.

9

10

Collectie ivoren beeldjes
van de Heilige Maagd.

Foto <https://www.goldfield.auction>

(Ave Maria, Wees Gegroet Maria). Ook de collectie ivoren beelden is er een mooie illustratie van. De beeldjes hebben subtiele regionale verschillen.

Musea missionarissen

Vroeger had elk missie-klooster een eigen museum. Vaak met topstukken. Veel is verkocht en de laatste missie-musea hebben hun deuren gesloten. We bezochten nog het Musée Africain de Lyon, met naast de authentieke, een zonder meer indrukwekkende collectie christelijke kunst uit Nigeria, Benin, Ivoorkust. Gelukkig wordt er gewerkt aan de heropening van dit museum.

Minder goed nieuws van

het 'Haus Völker und Kulturen' van de Steyler Missionarissen in St. Augustin, Duitsland. Hier zijn de deuren definitief gesloten zoals in het moederklooster Steyl.

Yoruba, Nigeria. Heiligen met o.a. Sint Jozef met kindje Jezus, Maagd Maria. Foto van vitrine in Musée Africain de Lyon.

Slot

We sluiten hiermee deze mini reeks over westerse elementen in de afrikaanse kunst. Er is ongetwijfeld nog veel meer te zeggen en te ontdekken. Zo is er natuurlijk de christelijke kunst in Ethiopië die hier totaal niet aan bod is gekomen. Daaraan zijn zonder meer vele bijdragen te wijden. Een ander thema dat zijn oorsprong vindt in het westen is de cultus van Mami Wata. Misschien iets voor een volgende bijdrage.

Nu de hedendaagse kunst in Afrika stilaan maar zeker de wereld veroverd opent zich een nieuw perspectief. Vooral de Congolese schilder Bodo heeft in zijn werken het westerse religieuze thema op een 'Jeronimus Bosch-siaanse' verwerkt. mateusen@skynet.be

Literatuur

- deze lijst is aanvullend op de literatuurlijsten bij de vorige afleveringen
- Bargna, I.** (2000). *African art*. Milano: Jaca Book
- Bastin, M.-L.** (1994). *De sculptuur van Angola*. Antwerpen: Electa
- Beumers, E. & Koloss, H.-J.** (1992). *Kings of Africa*. Maastricht: Stichting Kings of Africa
- Neyt, F.** (1982). *L'art Holo du Haut-Kwango*. München: Fred Jahn
- Laukia, M.** (2014). *Afrique en résonance*. Milan: 5 Continents
- Olbrechts, F.M.** (1950). *De kunst in Belgisch Congo en in Ruanda-Urundi*. Brussel: CID
- Reynes S.** (2008). *Gaïa Regards Croisés arts d'Afrique, d'Océanie, d'Indonésie*. Paris: Gaïa. Paris
- Thiel, J.F. & Helf, H.** (1984). *Christliche Kunst in Afrika*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag
- Volper, J. e.a.** (2016). *Du Jourdain au Congo*. Paris: Musée du Quai Branly

Gi Mateusen Toen ik een tiental jaar geleden in Kinshasa was, had ik voor de Congolese schilders tubes verf en penselen meegebracht. In die periode heb ik vele tentoonstellingen met hun werk georganiseerd. Voor J.P. Mlka (nu een van de rijzende sterren van de jonge Congolese kunst) had ik een camera bij me. Om toch enige tegenprestatie te hebben, gaf ik hem een pasfoto van mezelf met de vraag om een week later bij mijn terugkeer een geschilderd portret te hebben gemaakt. En dat heeft hij netjes gedaan ...